

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΚΑΛΛΙΑΦΑ
Τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Παιδαγωγικῆς
Διευθυντοῦ τοῦ Ἐργαστηρίου Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς

ΠΕΡΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΩΝ ΝΟΜΩΝ

Γνώσεις ἐμπειρικαί, αἵτινες ἐν τέλει δὲν ἄγουν εἰς τὴν εὐρεσιν νόμων, εἶναι μὲν δυνατόν νὰ χαρακτηρίζωνται ὡς προπαρασκευαστικαί Ἐπιστήμης, ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὀνομάζωνται ἀκριφνῶς ἐπιστημονικαί, διότι χαρακτηρηστικὸν γνώρισμα τῆς ἀπηκριβωμένης, τῆς τῷ ὄντι ἐπιστημονικῆς, γνώσεως, εἶναι ἡ εὐρεσις τοῦ οὐσιώδους, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἐν τῷ συμβαίοντι, καὶ ἡ σαφὴς καὶ εὐκρινὴς ἐκφρασις αὐτοῦ διὰ τινος προτάσεως. Οὐσιῶδες δὲ εἰς τὰ ἐμπειρικὰ φαινόμενα εἶναι ἐκείνη ἡ ἀκολουθία γεγονότων, ἣτις σταθερῶς ἐπαναλαμβάνεται ἐν τῷ χρόνῳ. Ἡ γενικὴ δὲ πρότασις, ἣτις ἐκφράζει σταθερῶς ἐν τῷ χρόνῳ ἐπαναλαμβανομένην ἀκολουθίαν γεγονότων, καλεῖται νόμος. Ἀποδίδεται δὲ ἀξία εἰς τὸν νόμον, ἐπειδὴ οὗτος ἐπιτρέπει νὰ προλέγωμεν μὲν περὶ τοῦ μέλλοντος, νὰ κατασκευάζωμεν δὲ ἐκ τῶν ὑστέρων εἰκόνα τοῦ παρελθόντος.

Νόμος τις εἶναι τόσῳ ἀξιολογώτερος, ὅσῳ ἀκριβέστερον καθωρισμένος εἶναι οὗτος, δηλαδὴ ὅσῳ ἀξιοπιστότεροι εἶναι αἱ περὶ τοῦ μέλλοντος προρρήσεις καὶ αἱ περὶ τοῦ παρελθόντος εἰκασίαι. Ἰδεώδης δὲ ὕλη πρὸς εὐρεσιν νόμων θὰ ἦτο ἐκείνη, ἣτις θὰ παρῆχε μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀκολουθίαν οὐσιωδῶν γεγονότων εἰς ὅσονδήποτε μέγαν ἀριθμὸν περιπτώσεων, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐρευνᾶται μετ' ἀκριβείας ἡ ἀκολουθία αὕτη ὡς πρὸς τοῦτο, ὅπερ ἐπαναλαμβάνεται σταθερῶς εἰς πᾶσαν δεδομένην περίπτωσιν. Ἐν τοιαύτῃ ὕλῃ ἐν τέλει θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτυγχάνωμεν ἀπόλυτον βεβαιότητα τῶν περὶ τοῦ μέλλοντος καὶ τῶν περὶ τοῦ παρελθόντος ρήσεων. Τοιαύτην ὕλην παρέχει τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς ἐμπειρίας, περὶ τὸ ὁποῖον ἀσχολοῦνται αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι, μάλιστα δὲ ἡ φυσικὴ καὶ ἡ χημεία. Περίπτωσις τις ἐν αὐταῖς ἐμφανίζεται ἀπειράκις. Εἶναι δὲ δυνατόν ἐν αὐταῖς νὰ παρατηρῶ γεγονότα, τῶν ὁποίων τὴν πορείαν ὑπὸ διαφόρους ὄρους καθορίζω ἐγώ, εἶναι δηλαδὴ δυνατόν νὰ πειραματίζωμαι. Ὅθεν νόμοι, οἵοι εἶναι οἱ εὐρισκόμενοι ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις, διακρίνονται διὰ τὴν ἀκρίβειαν αὐτῶν. Πλὴν τῶν γενικῶν προτάσεων, τὰς ὁποίας ἐκαλέσαμεν νόμους, ἀνευρίσκονται ἐν ταῖς ἐπιστήμαις καὶ ἕτεροι, ἐν αἷς ἐκφράζεται οὐχὶ ἡ ἀκολουθία οὐσιω-

δῶν γεγονότων, ἀλλὰ κοινὰ γνωρίσματα πολλῶν πραγμάτων. Αἱ γενικαὶ αὗται προτάσεις καλοῦνται, ὡς γνωστόν, ἔννοιαι. Καὶ αἱ ἔννοιαι δὲ ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις εἶναι ἀκριβέστεραι.

Μετὰ τὰ λεχθέντα προβαίνομεν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ζητήματος, ἂν εἶναι δυνατόν καὶ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ νὰ εὕρισκωνται νόμοι καὶ ἔννοιαι καὶ ποία τις εἶναι ἡ φύσις αὐτῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς νόμους τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.

Ὅτι ἡ ψυχολογία εἶναι νομοθετικὴ ἐπιστήμη, ὡς αἱ φυσικαί, νομίζομεν, ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται σήμερον νὰ ἀμφισβητηται. Τὴν δὲ ἰσχύρισιν ἡμῶν ταύτην θὰ καταδείξωμεν ἐν τοῖς ἑξῆς :

Τὸ ἔργον τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας εἶναι ἡ ὅσον τὸ δυνατόν ἀκριβεστάτη παρατήρησις τοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ ἡ ἐκθεσις τῶν παρατηρημάτων κατὰ σύστημα, ἐν ᾧ ταῦτα διατάσσονται κατ' ἔννομον ἀκολουθίαν.

Ἡ ψυχολογία οὐδὲν γινώσκει ψυχικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο ἀπολύτως μοναδικόν, τὸ ὁποῖον δηλαδὴ θὰ ἐνεφανίζετο εἰς μίαν καὶ μόνην περίπτωσιν. Ἄλλ' οὐδὲ ψυχικὰ γεγονότα ὑπάρχουν, τὰ ὁποῖα θὰ ἐλάμβανον χώραν ὅλως κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς πᾶσαν στιγμὴν τοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου. Τελεία συμφωνία εἶναι ἀδύνατος. Καὶ αὕτη δὲ ἡ ἀλάθτης ἐπανάληψις κειμένου κατ' ἀπομνημόνευσιν δὲν εἶναι ὅλως ἡ αὕτη εἰς διαφόρους ἀνθρώπους, οὔτε εἰς πᾶσαν στιγμὴν παρὰ τῷ αὐτῷ ἀνθρώπῳ. Ὁ ρυθμὸς τῆς ἀπαγγελίας, ὁ τόνος τῆς φωνῆς, ἡ ἐν γένει ψυχικὴ διάθεσις, μετὰ τὴν ὁποίαν γίνεται ἡ ἀπαγγελία, εἶναι πάντοτε κατὰ τι διάφοροι, οὕτω δὲ καὶ τὸ ὅλον ἐκάστοτε εἶναι ἐν μέρει διάφορον. Τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ καταδειχθῇ δι' ἐπιμελεημένης φωνοληψίας.

Καὶ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ εἶναι δυνατόν νὰ πειραματιζώμεθα. Ἄλλ' οὐδὲν ψυχολογικὸν πείραμα εἶναι δυνατόν νὰ ἐπαναλαμβάνηται ὅλως κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Πᾶν ψυχολογικὸν πείραμα διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν προηγηθέντων ὁμοίων πειραμάτων καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐκάστοτε ἐσωτερικῶν καὶ ἑξωτερικῶν περιστάσεων, αἵτινες οὐδέποτε εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ὅλως αἱ αὐταί.

Ὅθεν, ὅταν λέγωμεν, ὅτι ψυχολογικόν τι ἐρεῦνημα ἰσχύει περὶ περισσοτέρων ἀνθρώπων ἢ μόνον περὶ διαφόρων χρονικῶν περιόδων ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου, πάντοτε πρέπει νὰ ἔχωμεν κατὰ νοῦν, ὅτι ὑπάρχει μεγαλυτέρα ἢ μικροτέρα ὁμοιότης μεταξὺ διαφόρων πραγματικῶν βιωμάτων. Εἶναι δὲ δυνατόν ἡ ὁμοιότης νὰ προσεγγίξῃ μᾶλλον ἢ ἦτοιν πρὸς τὴν ταυτότητα, ἀλλ' οὐδέποτε εἶναι δυνατόν νὰ φθάσῃ αὐτὴν ἐντελῶς. Μόλον τοῦτο οὐδόλως εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἀποστῇ ἡ ψυχολογία τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει πᾶσαν ἀληθινὴν ἐπιστήμην, δηλαδὴ τῆς εὐρέσεως νόμων. Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ ψυχολόγου ὁμοιάζει πρὸς τὸ τοῦ βιολόγου, μάλιστα δὲ εἰδικῶς π.χ. πρὸς τὸ τοῦ βοτανικοῦ. Οὗτος δηλαδὴ προβαίνει ἀδιστακτικῶς εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς μορφῆς τῶν φύλλων φυτοῦ τινος, καίτοι οὐδὲ δύο παρουσιάζον-

ται εἰς αὐτὸν φύλλα, τὰ ὅποια νὰ συμφωνοῦν ἐντελῶς πρὸς ἄλληλα. Τούτου ἔνεκα λέγομεν, ὅτι οἱ νόμοι, τοὺς ὁποίους εὐρίσκει ἡ ψυχολογία, πάντες ἀνεξαιρέτως, εἶναι προτάσεις γενικαί, αἵτινες ἐκπροσωποῦν ἐν εἵδει παραδείγμα-τος μεγαλύτερον ἢ μικρότερον ποσοστὸν ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν πασῶν τῶν μερικῶν περιπτώσεων. Εἶναι δὲ δυνατόν νὰ ὀνομάζωνται *τυπολογικοὶ* νόμοι, οἵτινες διακρίνονται ἀλλήλων διὰ τοῦ εὐρυτέρου ἢ στενοτέρου πεδίου τοῦ κύρους αὐτῶν. Εἶναι δὲ τὸ κύρος τῶν ψυχολογικῶν νόμων τόσῳ ἀσθενέστερον, ὅσῳ ἀνώτερα καὶ συνθετώτερα εἶναι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, εἰς τὰ ὅποια ἀναφέρονται. Ὅθεν δὲν ὑπάρχει ψυχολογικὴ πρότασις, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῇ ἐκ τῶν προτέρων μετὰ βεβαιότητος, ὅτι ἰσχύει περὶ τινος μερικῆς περιπτώσεως. Δὲν ὑπάρχει δὲ καὶ μερικὴ περίπτωσις, ἣτις θὰ ἦτο μοναδική, ὡς εἴπομεν, δηλαδὴ πρὸς τὴν ὁποίαν δὲν θὰ ὑπῆρχον ἄλλαι ὅμοιαι καὶ δὴ καὶ περιπτώσεις πλησιάζουσαι εἰς τὸ ὅριον, καθ' ὃ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διακρίνῳνται σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων. Οὕτω π.χ. περὶ πλείστων περιπτώσεων ἰσχύει ὁ ψυχολογικὸς νόμος, ὅτι ἐκτελοῦνται πράξεις, τὰς ὁποίας ὑποβάλλει τις εἰς πρόσωπα περιερχόμενα εἰς τεχνητὴν ὕπνωσιν. Ἀλλὰ περὶ οὐδενὸς εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ τοῦτο μετὰ βεβαιότητος ἐκ τῶν προτέρων. Ὡσαύτως περὶ πλείστων ἰσχύει ὁ πρὸς τὸν ἀνωτέρω λεχθέντα συγγενὴς νόμος, ὅτι ὁ θέλων νὰ ἐνδυναμώῃ τὴν βούλησίν του ὀφείλει οὐχὶ νὰ ἔχῃ *συνειδητὸν* τὸ βούλημα τῆς ἐνισχύσεως τῆς βουλήσεώς του (νὰ λέγῃ π.χ. θέλω νὰ ἐνδυναμώσω τὴν βούλησίν μου), ἀλλὰ νὰ κατέχῃται παθητικῶς ὑπὸ τῆς ἀκλονήτου πίστεως, ὅτι αὕτη γίνεται ἰσχυροτέρα. Καλεῖται δὲ ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὴν πίστιν ταύτην «ὑποβολή», εἴτε κατ' ἀρχὴν ἐξωθεν προέρχεται αὕτη, εἴτε ὅλως ἔσωθεν, ὅτε καλεῖται «αὐθυποβολή»¹.

Τὴν ἔννοιαν τοῦ νόμου φέρει καὶ πᾶσα τῶν ἀνθρώπων διάκρισις εἰς τύπους.

Ἐννομος δὲ εἶναι ἡ τάξις, καθ' ἣν βαίνει ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ περιόδου εἰς περίοδον τῆς ζωῆς. Πᾶσα δηλαδὴ περίοδος τῆς ζωῆς, ἥ, ὡς ἄλλως λέγεται, πᾶσα ἡλικία φέρει γενικὰ τινα γνωρίσματα, τὰ ὅποια κατὰ διάφορον βαθμὸν ἀνευρίσκομεν κατὰ προσέγγισιν εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, ὅσοι διανύουν τὴν σχετικὴν ἡλικίαν. Ἡ ψυχικὴ ἀνάπτυξις παντὸς ἀνθρώπου συντελεῖται κατὰ φάσεις καὶ βαθμίδας, ὧν οὐδεμία, ὁμαλῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων, εἶναι δυνατόν νὰ υπερηδᾷται. Αἱ φάσεις τῆς ἀναπτύξεως ἀκολουθοῦν εἰς ἀλλήλας κατὰ σειρὰν ἀμετάβλητον, καθ' ἣν δηλαδὴ δὲν ἀνταλλάσσεται φάσις τις δι' ἄλλης. Ὁ δὲ χρονικὸς καθορισμὸς αὐτῆς εἶναι δυνατὸς μόνον ἐν τῷ πλαίσιῳ τῆς ἀκολουθίας τῶν φάσεων. Καθορισμὸς δὲ τῶν φάσεων συμφώνως πρὸς τὴν ἡλικίαν καταδεικνύει τὴν ἀνεξαρτησίαν

1. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου εὐρέως πραγματευόμεθα εἰς τὸ βιβλίον ἡμῶν «Περὶ τῆς βουλήσεως».

αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἰδιαιτέρας ψυχικῆς συστάσεως, ἀπὸ τῶν κοινωνικῶν ὄρων τῆς ζωῆς καὶ τῶν ὄρων τοῦ πολιτισμοῦ.

Τὴν σημασίαν δὲ τῆς ἐννόμου ἀκολουθίας τῶν φάσεων μαρτυροῦν αἱ διαταραχαὶ τῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ὁσάκις βραχύνεται ὁ χρόνος τῆς πορείας φάσεώς τινος. Οὕτω π.χ., ἂν ᾗθελεν ἐκλείπει ἢ ἂν ᾗθελε πιεσθῇ ἡ πρώτη περίοδος τοῦ πείσματος κατὰ τὴν προσχολικὴν ἡλικίαν, ἀναφαίνονται διαταραχαὶ νευρωτικαὶ κατὰ τὴν ἡλικίαν τῆς ὠριμάσεως ἢ κατὰ τὴν τοῦ ἐνηλίκου.

Ὡς γνωστὸν δέ, ἡ ἀκολουθία καὶ τὸ ψυχικὸν καὶ πνευματικὸν ποιοὺν τῶν ἐπὶ μέρους φάσεων εἶναι σήμερον καθωρισμένον ἐμπειρικῶς καὶ συμφῶνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν περὶ ὁλότητος. Ἀποδείξεις περὶ τῶν λεχθεισῶν διαταραχῶν, ἡ ἐμφάνισις τῶν ὁποίων ἐξ ὠρισμένων αἰτίων, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος, μαρτυρεῖ ὡσαύτως περὶ τῆς ἐννόμου τάξεως, ἥτις κρατεῖ ἐν τῷ ψυχικῷ βίῳ, παρέσχεν ἐν Γερμανίᾳ ἀπὸ τοῦ 1945 μέγα, ἀλλ' ἀπάνθρωπον πείραμα ἀναφερόμενον εἰς τὴν ψυχολογίαν τῆς ἀναπτύξεως καὶ εἰς τὴν κοινωνικὴν ψυχολογίαν :

α') Μέρος τῶν νέων, οἵτινες νῦν ἄγουν τὴν ἡλικίαν 14 – 18 ἐτῶν, ἔζησεν ἀκριβῶς κατὰ τὰς βαθμίδας ἐκείνας τῆς ἡλικίας, καθ' ἃς καλλιιεργεῖται ἡ διάπλασις τῶν λειτουργιῶν ἰδίᾳ διὰ τοῦ παιγνιδίου (6ου – 10ου ἔτους), ὑπὸ ὄρους προσωπικοῦς, οἰκογενειακοῦς καὶ κοινωνικοῦς κρίσιμους, ἐπειδὴ ἔνεκα τοῦ πολέμου ὑπέστη τὴν τύχην προσφύγων. Εἰς τοὺς νέους τούτους ἔνεκα τῶν σκληρῶν ἀπαιτήσεων τῆς ζωῆς ἔχει ἀναπτυχθῇ σφοδρὸν αἶσθημα πραγματικότητος. Ἀλλ' αἱ κινήσεις, αἵτινες λαμβάνουν χώραν, ὅταν τὸ παιδί παίζει, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καταπιεσθῶν. Διὰ τοῦτο εἰς πολυαριθμούς περιπτώσεις κατεδείχθη, ὅτι οἱ ἐκ προσφύγων προερχόμενοι νέοι, οἵτινες κατὰ τὴν ἡλικίαν τῶν 6 – 10 ἐτῶν δὲν ἔχουν παίξει, προσπαθοῦν νὰ ἀναπληρῶνουν τὰς ἐκ τοῦ 6 – 10 ἔτους ἐλλείψεις τῶν κινητικῶν ὀργάνων διὰ παιδαγωγώδους συμπεριφορᾶς καὶ διὰ παιδικῶν παιγνιδίων κατὰ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν (14 – 18 ἔτους).

β') Δεύτερον πείραμα καταδεικνύον τὴν ὑπαρξίν νόμων τῆς ψυχικῆς ἀναπτύξεως προέρχεται ἐκ τῶν βομβαρδισθέντων μερῶν τῆς Γερμανίας. Παιδιά διανύοντα τὴν ἡλικίαν δύο μέχρι ἑξ ἐτῶν, καθ' ἃ κανονικῶς ἀναπτύσσονται αἱ δυνάμεις πρὸς συναισθηματικὰ βιώματα, θεμελιοῦνται δὲ αἱ πτυχαὶ τῶν ἐσωτερικῶν θυμικῶν βιωμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀφορμᾶται ἡ μόρφωσις τῆς προσωπικότητος ἐν γένει καὶ τοῦ χαρακτῆρος ἰδιαιτέρως, κατὰ τοὺς βομβαρδισμοὺς ἔλαβον πείραν τῆς ἀπειλῆς τῆς ζωῆς πρὸ πάντων διὰ τῶν ἐκδηλώσεων καὶ διὰ τῆς ἀκτινοβολήσεως τῶν συναισθημάτων τῶν περιδεῶν προσώπων τοῦ περιβάλλοντος (π.χ. τῶν μητέρων). Οὕτω τῶν παιδίων τούτων ἔχει ἐμποδισθῇ πάρα πολὺ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ συναισθάνεσθαι. Οἱ νέοι οὗτοι κατὰ τὴν ἡλικίαν τῶν 14 ἐτῶν δὲν ἔχουν καλῶς διακεκριμένas ἀπ' ἄλ-

λήλων τὰς ψυχικὰς λειτουργίας. Ἡ ζωτικὴ καὶ ἡ νοητικὴ πτυχὴ διατελεῖ ἐν ὑπερτροφίᾳ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν συναισθηματικὴν. Οἱ κοινωνικοὶ - ψυχολογικοὶ ὅροι τοῦ περιβάλλοντος ἔχουν ἐπιδράσει διοριστικῶς ἐπὶ τῆς ψυχικῆς ἀναπτύξεως, καθ' ἣν αἱ ἐσωτερικαὶ δυνάμεις, ἂν ἡ ἀνάπτυξις μέλλῃ νὰ συντελῇται κανονικῶς, ἀπαιτοῦν ἀπαραιτήτως τὴν τήρησιν ἐννόμου τάξεως κατὰ τὴν πρακτικὴν αὐτῶν ἐκδήλωσιν ¹.

Κατὰ τὰ λεχθέντα ἄρα ἀναμφισβήτητον εἶναι, ὅτι ἡ ψυχικὴ ἀνάπτυξις ἀκολουθεῖ ἐννομον τάξιν. Προσθέτομεν δὲ καὶ ἄλλα παραδείγματα ψυχολογικῶν νόμων. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχον ψυχολογικοὶ νόμοι, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιδρῶμεν ἐπὶ τῶν ἄλλων συνειδητῶς, μάλιστα δὲ ἐπὶ τῆς νεολαίας. Πᾶσα διδομένη συμβουλὴ ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὴν ἐννοίαν νόμου.

Τέλος δὲ γενικώτατος ψυχολογικὸς νόμος κατὰ Driesch εἶναι πιθανώτατα ὁ ἀκόλουθος : « Πᾶσα κατὰ πράξιν ἀντίδρασις διορίζεται ὑπὸ τοῦ συνόλου τῆς μέχρι τοῦδε κτηθείσης ἐμπειρίας » ².

Ἐὰν ἡθέλαμεν νῦν ἀναλογισθῇ τὰ λεχθέντα περὶ ψυχολογικῶν νόμων, νομίζομεν, ὅτι οὐχὶ δυσκόλως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συναγάγωμεν, ὅτι οὗτοι τίθενται εἰς τὸν γινώσκοντα αὐτοὺς ὡς προβλήματα, ὡς ἀπαιτήσεις, αἵτινες εἶναι δυνατόν καὶ ὀφείλουν νὰ πραγματοποιῶνται. Οἱ ψυχολογικοὶ νόμοι οἰκοθεν τείνουν νὰ κανονίζουσιν τὴν διαγωγὴν τῶν ἀνθρώπων. Διότι ὁ γινώσκων ψυχολογικόν τινα νόμον εἶναι δυνατόν νὰ ἀλλοιώνῃ πράξεις, αἵτινες ἡθέλον προέλθει ἐκ δεδομένων τινῶν γεγονότων, π.χ. πράξεις, αἵτινες ἡθέλον ἐμποδίζει τὴν ὁμαλὴν ἀνάπτυξιν νηπίου, οἷον ὑπερβολικὰς θωπείας, σκληρὰν ἢ σφοδρὰ ἡπίαν μεταχειρίσιν κττ. Ὁ γινώσκων, ὅτι τις, ἂν μετὰ πολλῶν ἀκούῃ ρήτορα ἐπιδέξιν, εὐκόλως παρασυρόμενος, ἀντιδρῶν κατὰ διάφορον τρόπον παρὰ ἂν ἦτο μόνος, δύναται, ἂν θέλῃ νὰ διατηρῇ τὴν ψυχραιμίαν του καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἄλλων ἀνθρώπων, νὰ πράττῃ τοῦτο.

Περὶ τῶν ψυχολογικῶν νόμων λεκτέον πρὸς τοῦτοις, ὅτι οὗτοι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκαλύπτουν ὅλην τὴν ψυχικὴν σύστασιν ἀνθρώπου τινός. Παρέχουν μὲν οὗτοι περὶ ἐνὸς ἐκάστου ἀνθρώπου ἀξιολόγους πληροφορίας· διότι τὸ γενικόν, τὸ ὅποῖον ἐκφράζει ὁ νόμος, ἰσχύει, ὡς εἰκός, καὶ περὶ τοῦ αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ κατὰ βάθος καὶ πλάτος τελικὴ διάγνωσις αὐτοῦ τινός εἶναι ἐπιδιωκτέα μετ' ἐλπίδων μεγαλυτέρας ἢ μικροτέρας (οὐχὶ ἀπολύτου) ἐπιτυχίας μόνον διὰ προσωπικῆς προσεκτικῆς αὐτοῦ ἐξερευνήσεως. Τὸν ἕτερον εἶναι δυνατόν νὰ γινώσκῃ τις ἐπαρκῶς, ἂν ἔχῃ τὴν ἰκανότητα νὰ εἰσχωρῇ εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ διὰ τῆς ἰδικῆς του καρδίας, ἂν ἔχῃ τὴν ἰκανότητα νὰ ἐνώνεται με

1. Ἴδε : «Das Problem der 'Entwicklung' in der Systematischen Psychologie» ὑπὸ W. Arnold ἐν τῷ περιοδικῷ Psychologische Rundschau, 4 Helt, V Jahrgang, Oktober 1954, σελ. 257.

2. Ἴδε τὸ βιβλίον ἡμῶν «Περὶ τῆς βουλῆσεως», σ. 100 καὶ ἐξῆς.

αὐτὸν θυμικῶς καὶ οὕτω νὰ κατανοῇ αὐτὸν ἐκ τῆς ζωντανῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ καὶ τῶν ζωντανῶν, ἐνεργῶν, σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον. Ἄνευ τοιαύτης προσωπικῆς κατανοήσεως ἡ ἀκριφινῶς ἐπιστημονικὴ γνῶσις καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιτύγχανῃ ἀκριβεστέραν διάνγνωσιν τοῦ ἐτέρου. Διότι ὁ τρόπος, καθ' ὃν εἰς ἕκαστον ἄτομον συντίθενται αἱ ψυχικαὶ καὶ αἱ πνευματικαὶ λειτουργίαι καὶ ἀξίαι, εἶναι τόσον διάφορος, ὥστε σαφῶς διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων οἱ ἄνθρωποι καὶ οὐδὲν ἄτομον εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ ἄλλο. Πᾶσαι π.χ. αἱ ἀξίαι, καίτοι εἶναι γενικῶς ἀνθρώπινοι, ὅμως φέρουν παρ' ἑκάστῳ σαφῇ προσωπικὸν τόνον. Ὡσαύτως πᾶσα ἡθικὴ καὶ πᾶσα δημιουργικὴ πρωτοτυπία ἔχουν τὰς ρίζας αὐτῶν ἐν τῷ ἀτόμῳ. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀναγνώρισις τῆς ὑπάρξεως ψυχολογικῶν νόμων δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐννοίας τῆς ἀτομικότητος καὶ τῆς ἐννοίας τῆς προσωπικότητος.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων φανερὸν γίνεται, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ εἰς τὰ ψυχικὰ γεγονότα κρατεῖ, ὡς εἰς τὰ ἐν στενοτέρῳ ἐννοίᾳ φυσικὰ, ἡ λογικὴ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος. Ἄλλ' εἰς μὲν τὰ φυσικὰ γεγονότα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἄβιον ὕλην, κρατεῖ μηχανικὴ αἰτιότης, εἰς δὲ τὰ ψυχολογικὰ καὶ ἐκ τῶν καλουμένων φυσικῶν εἰς τὰ βιολογικὰ αἰτιότης τοῦ ὅλου ἢ ἀκριβεστέρον αἰτιότης τῆς ἐνδοθεν ἀναπτυσσομένης ὀργανικῆς ὁλότητος, ἥτις τείνει νὰ γεννᾷ ὁλότητα¹. Ἀτόπως δὲ ὑπὸ πλείστων, ὅσας γίνεται λόγος περὶ αἰτιότητος, νοεῖται μόνον ἡ μηχανικὴ.

Ἀγόμεθα δὲ εἰς τὴν διάκρισιν ταύτην τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος εἰς τὰ δύο ἐκεῖνα εἶδη ἐκ τῆς οὐσιώδους διαφορᾶς, ἣν ἀνευρίσκομεν ἐρευνῶντες τὰ φαινόμενα τῆς ἐμβίου (ἐνοργάνου) καὶ τῆς ἀβίου (ἀνοργάνου) ὕλης. Ταῦτα μὲν ἐρμηνεύονται πλήρως ἐκ τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων τῶν ἐσχάτων μερῶν τῆς ὕλης, καθ' οἷονδῆποτε τρόπον καὶ ἂν νοοῦνται ταῦτα, εἴτε δηλαδὴ κατὰ τὴν κλασσικὴν εἴτε κατὰ τὴν νεωτέραν Φυσικὴν. Τὸ περὶ τὴν ἄβιον ὕλην συμβαῖνον εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον ἡ συνισταμένη τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν μερῶν. Διὰ δὲ τοῦτο ὁρθῶς ἐκλήθη μερογενὲς ὑπὸ τοῦ Driesch ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «Biologische Probleme höherer Ordnung» 1941. Ὁλογενὲς δὲ ἐκάλεσεν ὁ Driesch τὸ περὶ τὴν ἐμβιον ὕλην συμβαῖνον, ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ὅχι μόνον τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν μερῶν, ἀλλὰ καὶ τινος ἐτέρου παράγοντος οὐσιώδους, ὁ ὅποιος ἐπιδιώκει τὴν γένεσιν καὶ διατήρησιν ὅλου τινὸς καὶ κατ' ἀκολουθίαν ρυθμίζει τὰ τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν μερῶν συμφῶνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ὅλου. Ὁ παράγων δὲ οὗτος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς συνισταμένης καὶ διὰ τοῦτο ἀναγκαῖον εἶναι νὰ θεωρῇται οὐχὶ ὕλικός, εἶναι ἄυλος, καίτοι ἡ ἐνέργεια

1. Περί τοῦ ζητήματος τούτου πραγματευόμεθα εἰς τὰ βιβλία: α') Περί τῆς βουλῆσεως, β') Διάνοια, ἐπιστήμη καὶ ἡθικὴ προκοπή, καὶ γ') Ὑλισμός καὶ σύγχρονος βιολογία καὶ ψυχολογία.

αὐτοῦ ἐκδηλώνεται περὶ τὴν καλουμένην ὕλην. Εἰς τὸν ἄυλον τοῦτον παράγοντα ὀφείλεται, ὅτι εἰς πᾶσαν νεωτέραν βιοτικὴν κατάστασιν καὶ εἰς πᾶν νεώτερον βιοτικὸν γεγονός διασώζεται ἐνεργὸν τὸ σύνολον τῶν προηγηθέντων.

Τοῦτου ἕνεκα λέγομεν, ὅτι πᾶν ἔμβιον ὄν ἔχει *ἐνεργὸν παρελθόν*.

Ἄλλ' ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἄλλα ἔμβια ὄντα ὁ ἄνθρωπος ἔχει οὐχὶ ἀπλῶς καὶ μόνον παρελθόν, ἀλλὰ καὶ *ἱστορίαν*, δηλαδὴ δύναται οὗτος νὰ ἔχη ἐπίγνωσιν τοῦ παρελθόντος κατ' ἀνάμνησιν καὶ αὐτοσυνειδησίαν. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἄυλον πτυχὴν ἀνωτέραν, ἣν δέν ἔχει τὸ ζῶον. Καλοῦμεν δὲ ταύτην *πνεῦμα*¹. Καὶ ἐνῷ ἀκραφνῆς ψυχικὸς βίος, ὥς οὗτος ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ ζῳῳ, δέχεται ἀπλῶς ἐπιδράσεις ἐξωτερικὰς καὶ ἐσωτερικὰς, ἀντιδρᾷ καὶ δρᾷ μόνον, καθόσον ἀπαιτεῖ τοῦτο ἡ ζωὴ, τὸ διακρίνον τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ ζῳου πνεῦμα σημαίνει συνειδητὴν τινα καὶ ἐνεργητικὴν ἀρχήν, ἥτις ἀναφέρεται ἄλλοτε μὲν εἰς τὸ ἴδιον ὑποκείμενον, ἄλλοτε δὲ πέραν αὐτοῦ εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὸν κόσμον ἐν γένει. Ἐνῷ τοῦ ζῳου συντελεσταὶ εἶναι αἱ σωματικαὶ καὶ ψυχικαὶ καταβολαὶ καὶ αὐστηρῶς δι' ἑκαστον εἶδος ζῳου καθωρισμένον περιβάλλον. Ὁ ἄνθρωπος *δημιουργεῖ* περιβάλλον. Ἡ δημιουργικότης δὲ αὕτη εἶναι ἀπεριόριστος. Ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν μεταδιδόμενον αἰεὶ εὐρύτερον, φαίνεται, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ περιλάβῃ τὸν κόσμον ὅλον. Ὅφείλεται δὲ ἡ συνεχὴς αὕτη δημιουργικότης εἰς τὰς δυνάμεις τῆς ἀνωτάτης ἐκείνης πτυχῆς, τὴν ὅσῃαν ἐκαλέσαμεν πνεῦμα. Διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος, ὥς *μοναδικὸν* ἐν τῇ φύσει *πνευματικὸν* ὄν, κέκτηται μεγάλην ἐλευθερίαν ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν καταβολῶν. Ὁμοιάζει πρὸς οἰκοδόμον, πρὸς ὃν δίδεται μὲν ὠρισμένον ὕλικόν, ἵνα ὅμως ὅλως ἐλευθέρως ἐξ αὐτοῦ κατασκευάσῃ ὅ,τι ἂν θέλῃ.

Τοιούτου ὄντος τοῦ ἀνθρώπου ἐν ἀντιπαραβολῇ πῶτον μὲν πρὸς τὴν ἄβιον ὕλην, ἔπειτα δὲ πρὸς τὸ ζῳον (καὶ τὸ φυτόν), εὐνόητον εἶναι, διατὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ προσδιορισθοῦν ἐκ τῶν προτέρων μετὰ τῆς ἀκριβείας, μεθ' ἧς προσδιορίζονται τὰ συμβαίνοντα περὶ τὴν ἄβιον ὕλην, μέλλοντα γεγονότα. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐξερευνηθοῦν ἐν πάσῃ ἀκριβείᾳ αἱ ἐκ τῶν προγόνων καταβολαί, ὁλόκληρος ἡ παρελθοῦσα ἐμπειρία, ἥτις ἐκάστοτε συνεπτυγμένη ὑπάρχει ἐνεργός, αἱ νῦν ἐπιδρῶσαι ἐξωτερικαὶ περιστάσεις καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἤθελε ἐκδηλωθῇ ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος; Τοῦτου ἕνεκα ἡ ἔρευνα τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀδύνατον νὰ καταλήγῃ εἰς νόμους ἀκριβεῖς. Ὡς ἐλέχθη, μόνον πιθανολογικοὶ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι οἱ ψυχολογικοὶ νόμοι.

Ἀλλὰ σήμερον ἡ *νεωτέρα Φυσικὴ* ἰσχυρίζεται, ὅτι καὶ οἱ νόμοι, οἵτινες

1. Περί τῆς ἐννοίας τοῦ πνεύματος γίνεται λόγος εἰς τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα βιβλία ἡμῶν, πρὸ πάντων δὲ εἰς τό: «Ὑλισμὸς καὶ σύγχρονος βιολογία καὶ ψυχολογία», 1952.

προκύπτουν ἐκ τῆς ἐρεῦνης τῆς ἄβιου ὕλης εἶναι πιθανολογικοί, οὐχί, ὡς μέχρι τοῦδε κατὰ τὴν κλασσικὴν Μηχανικὴν ἐνομίζετο, ἀκριβεῖς, ἀκραιφνῶς μηχανικοί. Λέγεται δηλαδὴ, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ προσδιορίζωμεν ἐκ τῶν προτέρων τὴν πορείαν φυσικοῦ τινος γεγονότος μετὰ πάσης ἀκριβείας. Οὕτως ἐγεννήθη τὸ ζήτημα : Ὑπάρχει ἐν τῷ φυσικῷ γεγονότι ἐσωτερικὴ τις ἀδιοριστία (ἐλευθερία τις τῶν φυσικῶν γεγονότων) ἢ τὸ μὲν φυσικὸν γεγονὸς εἶναι ἀνελεύθερον, ἀλλ' αἱ περὶ αὐτοῦ γνώσεις ἡμῶν ἀνακριβεῖς ; Περί τοῦ ζητήματος τούτου ὑπάρχουν αἱ ἀκόλουθοι γνώμαι. Περί μὲν τοῦ συμβαίνοντος ἐν τῷ μακροκόσμῳ ἐπιφανεῖς ἐκπρόσωποι τῆς νεωτέρας φυσικῆς (Planck) ἀποφαίνονται, ὅτι οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει νὰ ἀμφιβάλλῃ τις, ὅτι κρατεῖ ἐν αὐτῷ ἡ κλασσικὴ μηχανικὴ, ἣτις παρέχει ἀκριβεστάτους νόμους. Περί δὲ τῆς ἐν τῷ μικροκόσμῳ παρατηρουμένης ἀδιοριστίας ὡσαύτως πολλοὶ ἐπιφανεῖς (Planck, Einstein, Louis de Broglie, Schrödinger) ἀποφαίνονται, ὅτι αὕτη δὲν ὑπάρχει, ὅτι τὸ φυσικὸν γεγονὸς εἶναι ἀνελεύθερον, ἀλλ' ἀνακριβεῖς αἱ περὶ αὐτοῦ γνώσεις ἡμῶν, ἐπειδὴ τὰ μὲν ὄργανα παρατηρήσεως, τὰ τε φυσικὰ καὶ τὰ τεχνητὰ, εἶναι ἀδύνατον νὰ φθάσουν εἰς ἀπόλυτον τελειότητα, ὁ δὲ ἐκάστοτε παρατηρῶν εἶναι ἀδύνατον νὰ εἶναι ἀπολύτως ἀντικειμενικός, ἀπολύτως ψυχραίμος, παρατηρητής, καὶ δὴ ἂν εἶναι ἡναγκασμένος εἰς πολλὰ πράγματα συγχρόνως νὰ στρέφῃ τὴν προσοχήν¹. Ὑπάρχουν ἐξέχοντες τῆς Φυσικῆς ἐκπρόσωποι, οἱ ὅποιοι θεωροῦν πιθανὴν τὴν ἀναγωγὴν πάσης θεωρίας τῆς νεωτέρας Φυσικῆς εἰς τὴν κλασσικὴν Μηχανικὴν. Ἐπὶ τοῖς δὲ οὗτοι πολὺ, ὅτι πᾶν φαινόμενον ἐν γένει ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἀνοργάνων ὡς μερογενὲς θέλει ἐπιτευχθῇ ἐν τέλει νὰ ἀναλυθῇ εἰς τοὺς παράγοντας, περὶ τῶν ὁποίων διδάσκει ἡ κλασσικὴ Μηχανική².

Ἄλλ' ἐάν ποτε ἤθελεν ἀποδειχθῇ, ὅτι, ὡς οἱ ψυχολογικοί, οὕτω καὶ οἱ νόμοι τῆς Φυσικῆς εἶναι πιθανολογικοί, τότε ἤθελε προσλάβει κύρος γενικὸν ὡς ἀντίληψις περὶ τοῦ συμβαίνοντος ἐν γένει ἐν τῷ κόσμῳ οὐχὶ εἰδὸς τι ἐνισμού, ἀλλὰ δυῖσμός καθολικός, περιλαμβάνων καὶ τὸ συμβαῖνον· περὶ τὴν ἔμβιον ὕλην, ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ τὴν νῦν καλουμένην ἄβιον. Ἦθελον δηλαδὴ εὐρυνθῇ πέρα τῶν ἐμβίων ὄντων τὰ ὅρια τῆς περὶ ζωτικῆς ἀρχῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς βαθύτερον ἐκ τῆς πειραματικῆς βιολογίας ὁρμώμενοι ἀνέπτυξαν αὐτὴν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ὁ Driesch καὶ ἄλλοι σύγχρονοι βιολόγοι. Πανβιταλισμός (Panvitalismus) θὰ ἦτο ἡ ἐκ τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν ἀρουσμένη τὸ κύρος αὐτῆς περὶ τοῦ κόσμου καὶ περὶ τῆς ζωῆς ἀντίληψις. Ἄλλ', ὡς ἔχουσι νῦν τὰ πράγματα, οὐδεμία ὑπάρχει ἀπόδειξις ἢ ἐπαρκῶς ἰσχυρὰ ἔνδειξις περὶ τῆς ἀκυρότητος τῆς κλασσικῆς Μηχανικῆς. Καὶ

1. Πρβλ. τὴν ἀλλαγὴν μνημονευθεῖσαν πραγματείαν τοῦ W. Arnold, τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ περιοδικῷ Psychologische Rundschau, Oktober 1954.

2. Ἴδε Σ. Κ α λ λ ι ά φ α, Διάνοια, ἐπιστήμη καὶ ἠθικὴ προκοπή, 1944, σ. 19.

διὰ τοῦτο ἔγκυρος παραμένει ἡ διδασκαλία, ὅτι τὰ μὲν περὶ τὴν ἀνόργανον ὕλην συμβαίνοντα ἐρμηνεύονται μηχανικῶς ἐκ μόνης τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν ἐσχάτων μερῶν τῆς ὕλης, τὰ δὲ περὶ τὴν ἔμβιον, ἀπαιτοῦν πρὸς ἐρμηνείαν τὴν παραδοχὴν καὶ ἐτέρου αὐλοῦ παράγοντος, ἔργον τοῦ ὁποίου εἶναι νὰ κανονίξῃ τὰ κατὰ τὴν ἀλληλεπίδρασιν ἐκείνην οὕτως, ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται ἡ γένεσις καὶ διατήρησις ὅλου τινός, τὸ ὁποῖον φέρει ἐν ἑαυτῷ τὸν σκοπόν, τὸ τέλος. Ὁ παράγων δὲ οὗτος ἀπλούστερος ὢν εἰς τὸ βασιλεῖον τῶν φυτῶν, εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἀκραιφνῶς βιολογικῶν ἀναγκῶν τῶν ὁποίων μόνον ἀποβλέπει, γίνεται συνθετώτερος εἰς τὰ ζῷα προστιθεμένης δευτέρας πτυχῆς, τῆς ψυχῆς, εἰς ἣν παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ προστίθεται τρίτη, ἀνωτάτη, τὸ πνεῦμα ¹.

Ταῦτα περὶ ψυχολογικῶν νόμων, ἡ περὶ ὧν ἔρευνα κατ' ἀνάγκην ὠδήγησεν ἡμᾶς εἰς ἐξέτασιν σύντομον καὶ τῶν νόμων, οὔτινες κρατοῦσιν ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις.

Τελευταῖον δὲ λέγομεν, ὅτι ἐν τέλει εἰς ψυχολογικοὺς ἀνάγονται οἱ νόμοι, οἱ κρατοῦντες εἰς τὰς καλουμένας πνευματικὰς ἢ ἱστορικὰς ἐπιστήμας. Διότι πᾶσαι αὗται ἀνεξαιρέτως ἀφετηρίαν ὀφείλουν νὰ ἔχουν, ἂν θέλουν νὰ εἶναι ἀκρίβεις ἐπιστήμαι, τὴν ψυχολογίαν ἐν γένει. Εἰδικῶς δὲ περὶ νόμων κρατούντων ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ὑπὸ τὴν στενοτέραν αὐτῆς ἔννοίαν ἐπραγματεύθημεν ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν «χαρακτηρισμός τῆς ἐποχῆς μας» 1953.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΚΑΛΛΙΑΦΑΣ

1. Ἀναίρεσιν τοῦ ἐνισμοῦ καὶ θεμελίωσιν τοῦ δυισμοῦ παρέχον ἐν τοῖς βιβλίοις ἡμῶν: α') Σῶμα καὶ ψυχὴ, ὕλη καὶ πνεῦμα, καὶ β') Ὑλισμός καὶ σύγχρονος βιολογία καὶ ψυχολογία.